mÉËUpÉÉwÉÉ

पचेन्नामं वह्निकृच्च दीपनं तद्यथा मिशिः १

पचत्यामं न वह्निं च कुर्याद्यत्तद्धि पाचनम्
नागकेशरवद्विद्याच्चित्रो दीपनपाचनः २

संशमनद्रव्यलक्षणम्
न शोधयति न द्वेष्टि समान्दोषांस्तथोद्धतान्
समीकरोति विषमाञ्छमनं तद्यथामृता ३

अनुलोमनद्रव्यलक्षणम्
कृत्वा पाकं मलानां यद्भित्त्वा बन्धमधो नयेत्
तच्चानुलोमनं ज्ञेयं यथा प्रोक्ता हरीतकी ४

स्रंसनद्रव्यलक्षणम्
पक्तव्यं यद्पक्त्वैव श्लिष्टं कोष्ठे मलादिकम्
नयत्यधः स्रंसनं तद्यथा स्यात् कृतमालकः ५

दीपन

- दीपनीय गण- ६ पिप्पलीपिप्पलीमूलचव्यचित्रकशृङ्गवेराम्लवेतसमरिचाजमोदाभल्लातकास्थिहिङ्गुनिर्यासा इति दशेमानि दीपनीयानि भवन्ति इति षट्कः कषाय

पचेन्नामं वह्निकृच्च दीपनं तद्यथा मिशिः १ (शारंगधर)

- rÉSè AÎalÉकृiÉè , mÉcÉåiÉè lÉ AÉqÉÇ , SÏmÉlÉÇ iÉSè rÉjÉÉ घृiÉÇ (iÉÇत्रÉÇiÉU)

- SÏmÉlÉÇ ÌWû AÎalÉकृüiÉè , AÉqÉÇ MüSÉÍcÉiÉè mÉÉcÉrÉåiÉè lÉ uÉÉ (AÂhÉ.)

- SÏmÉlÉÇ uÉÌ»ûxÉÇSÏmÉlÉÉrÉ ÌWûiÉÇ (aÉÇ.), - SÏmÉlÉÇ AliÉUÉalÉåÈ xÉlkÉÑ¤ÉhÉÇ (rÉÉå.)

- AÎalÉ pÉÑÌrÉ¸ (xÉÑश्रÑiÉ), AÎalÉ + पृjuÉÏ (U. uÉæ. xÉÔ.)

- ESÉ. SìÉ¤ÉÉxÉuÉ, घृiÉÇ (cÉ.xÉÔ. 27), ÌmÉmmÉsrÉÉÌS aÉhÉ, त्रिMüOÒû (xÉÑ.)

(चरक - mÉÉcÉlÉ SìurÉå rÉÉiÉcÉ AÇiÉpÉÔïiÉ)

UxÉ- अग्निभुयिष्ठ - MüOÒû, तिक्त, अम्ल, लवण

ÌuÉmÉÉMü- MüOÒû, अम्ल uÉÏrÉï- EwhÉ, तीक्ष्ण, लघु, स्निग्ध / रुक्ष

व्यावहारिक उपयोग

- दोषघ्नता- पित्तकर, वात, कफहर
- रोगघ्नता- mÉÉcÉlÉ, sÉåZÉlÉ, pÉåSlÉ,
- AÎalÉqÉÉÇदय्mÉëkÉÉlÉ / eÉÌlÉiÉ urÉÉkÉÏÇqÉkrÉå AiÉÏuÉ EmÉrÉÑ£ü.

ESÉ. aÉëWûhÉÏ, कृüqÉÏ, AvÉï, ESU, अनाह, अजीर्ण इ.

- UxÉÉrÉlÉ ÍcÉÌMüixÉåmÉÔuÉÏï SÏmÉlÉ, mÉÉcÉlÉ qÉWûiuÉÉcÉå

- increase appetite & **quantity of food**. (लहान मुले, वृद्ध इ.)
- can be used in hypothyroidism, malignancy.

दीपन, पाचन ही एकाच अग्नितत्वाची २ रुपे आहेत जसे- मेणबत्ती- प्रकाश, gas- अन्न शिजवणे

पाचन

- अत्रेय - पाचनं पाचयेत दोषान सामान , शमनं एव तु (क्षारपाणी)
  अन्नपानौषधं अपक्वानां सामानां धातुनां पाचयति तत (वा. सू. ८ /२१)

- धन्वंतरी – 1) पाकाभिमुखं व्रणशोथं यानि द्रव्याणि शीघ्रं पाचयन्ति तानि पाचनानि उच्यन्ते !

  - 2) उपनाहनिश्पाद्य कर्म पाचनं (व्रणाच्या ६० उपक्रमांपैकी एक)
  (शण, मूलक, शिग्रु, तिल, सर्षप, किण्व, अतसी - उपनाह- सु. सू. ३७)

  - 3) अपक्वशल्यस्य पाचनद्रव्यैः पाकविधानं ! (सु. सू. २७ / ४)

  - 4) रक्तस्तंभन उपायेषु एकं ! (सु. सू. १४ / ३९)

SÏmÉlÉ	mÉÉcÉlÉ
AprÉuÉWûUhÉ zÉ£üï uÉÉRûuÉiÉå (quantity of food)	mÉcÉlÉ zÉ£üï uÉÉRûuÉiÉå
AÎalÉ + uÉÉrÉÑ	AÎalÉ
ESÉ.- ÍqÉÍzÉ (ÍqÉश्रेrÉÉ- बडीशेप)	नागकेशर, क्षार

भेदनद्रव्यलक्षणम्

मलादिकमबद्धं यद्बद्धं वा पिण्डितं मलैः
भित्त्वाऽध पातयति यद् भेदनं कटुकी यथा ६

रेचनद्रव्यलक्षणम्

विपक्वं यदपक्वं वा मलादि द्रवतां नयेत्
रेचयत्यपि तज्ज्ञेयं रेचनं त्रिवृता यथा ७

वमनद्रव्यलक्षणम्

अपक्वपित्तश्लेष्माणौ बलादूर्ध्वं नयेत्तु यत्
वमनं तद्धि विज्ञेयं मदनस्य फलं यथा ८

शोधनद्रव्यलक्षणम्

स्थानाद् बहिर्नयेदूर्ध्वमधो वा मलसंचयम्
देहसंशोधनं तत्स्याद् देवदालीफलं यथा ९

छेदनद्रव्यलक्षणम्

श्लिष्टान्कफादिकान्दोषानुन्मूलयति यद्बलात्
छेदनं तद्यथा क्षारा मरिचानि शिलाजतु १०

लेखनद्रव्यलक्षणम्

धातून्मलान्वा देहस्य विशोष्योल्लेखयेच्च यत्
लेखनं तद्यथा क्षौद्रं नीरमुष्णं वचा यवाः ११

ग्राहिद्रव्यलक्षणम्

दीपनं पाचनं यत्स्यादुष्णत्वाद् द्रवशोषकम्
ग्राहि तच्च यथा शुण्ठी जीरकं गजपिप्पली १२

स्तम्भनद्रव्यलक्षणम्

रौक्ष्याच्छैत्यात्कषायत्वाल्लघुपाकाच्च यद्भवेत्
वातकृत्स्तम्भनं तत्स्याद्यथा वत्सकटुण्टुकौ १३

रसायनद्रव्यलक्षणम्

रसायनं च तज्ज्ञेयं यज्जराव्याधिनाशनम्
यथाऽमृता रुदन्ती च गुग्गुलुश्च हरीतकी १४

वाजीकरद्रव्यलक्षणम्

यस्माद् द्रव्याद्भवेत्स्त्रीषु हर्षो वाजीकरं च तत्
यथा नागबलाऽद्या स्युर्बीजं च कपिकच्छुजम् १५

स्तंभन

- स्तंभनं स्तंभयेत यत गतीमन्तं चलं धृवम – चरक

(**गतीमन्तं** – बहिः निःसरन्तं, **चलं-** अन्त चलनशील)

गती मधे असणा-या गोष्टींना अवरोध निर्माण करणे **(मल, रक्त, शुक्र)**

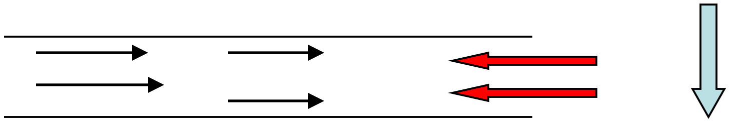

peristalsis in tubular structure

Vasoconstriction in vessels, promotes coagulation

षड उपक्रमामधे
स्तंभन X स्वेदन

स्तम्भनद्रव्यलक्षणम्
रौक्ष्याच्छैत्यात्कषायत्वाल्लघुपाकाच्च यद्भवेत्
वातकृत्स्तम्भनं तत्स्याद्यथा वत्सकटुण्टुकौ १३

चरकोक्त पु २१ प्रियङ्ग्वनन्ताम्रास्थिकट्वङ्गलोध्रमोचरससमङ्गाधातकीपुष्पपद्मापद्मकेशराणीति दशेमानि पुरीषसंग्रहणीयानि भवन्ति

- रस- कषाय, तिक्त
- विपाक- कटु
- वीर्य- शीत, (रुक्ष, मृदु, लघु)
- गुण- शीतं मन्दं मृदु श्लक्ष्णं रूक्षं सूक्ष्मं द्रवं स्थिरम्
  यद्द्रव्यं लघु चोद्दिष्टं प्रायस्तत् स्तम्भनं स्मृतम् १७
- दोषघ्नता- वातकर (कफपित्तहर)
- रोगघ्नता- अतिसार, छर्दि, रक्तपित्त इ. (पित्त क्षार अग्नि द्‍वारा दाह, विष, स्वेद अतियोग)
- द्रव्य- कुटज, लोध्र, दाडिमत्वक, धातकी, जातिफल

वीर्यवर्द्धकद्रव्यलक्षणम्

यस्माच्छुक्रस्य वृद्धिः स्याच्छुक्लं हि तदुच्यते
यथाऽश्वगन्धा मुसली शर्करा च शतावरी १६

शुक्रस्य जनकानि रेचकानि च द्रव्याणि

दुग्धं माषाश्च भल्लातफलमज्जाऽमलानि च
प्रवर्त्तकानि कथ्यन्ते जनकानि च रेतसः १७

वाजीकरद्रव्याणां विशेषः

प्रवर्त्तनी स्त्री शुक्रस्य रेचनं बृहतीफलम्
जातीफलं स्तम्भकं च शोषणी च हरीतकी १८

सूक्ष्मद्रव्यलक्षणम्

देहस्य सूक्ष्मच्छिद्रेषु विशेद्यत्सूक्ष्ममुच्यते
तद्यथा सैन्धवं क्षौद्रं निम्बतैलं रुबूद्भवम् १९

व्यवायिद्रव्यलक्षणम्

पूर्वं व्याप्याखिलं कायं ततः पाकं च गच्छति
व्यवायि तद्यथा भङ्गा फेनं चाहिसमुद्भवम् २०

विकाशिद्रव्यलक्षणम्

सन्धिबन्धांस्तु शिथिलान्यत्करोति विकाशि तत्
विश्लेष्यौजश्च धातुभ्यो यथा क्रमुककोद्रवाः २१

मदकारिद्रव्यलक्षणम्

बुद्धिं लुम्पति यद् द्रव्यं मदकारि तदुच्यते
तमोगुणप्रधानं च यथा मद्यसुराऽदिकम् २२

प्राणहरद्रव्यलक्षणम्

व्यवायि च विकाशि स्यात्सूक्ष्मं छेदि मदावहम्
आग्नेयं जीवितहरं योगवाहि स्मृतं विषम् २३

प्रमाथिद्रव्यलक्षणम्

निजवीर्येण यद् द्रव्यं स्रोतोभ्यो दोषसञ्चयम्
निरस्यति प्रमाथि स्यात्तद्यथा मरिचं वचा २४

अभिष्यन्दिद्रव्यलक्षणम्

पैच्छिल्याद्गौरवाद् द्रव्यं रुद्ध्वा रसवहाः शिराः
धत्ते यद्गौरवं तत्स्यादभिष्यन्दि यथा दधि २५

Virechan - Colon physiology

1) movements-

- mixing – Haustration (powerful segmentation contractions associated with pouch formation)
- propulsive - mass movements- anterograde or retrograde-
  - 2-3 times daily
  - stimulated by meal – gastrocolic reflex

2) Role of resident bacteria in the colon –

I) digestive – a) carbohydrate- digestion of unabsorbed carbohydrates & convert partially digested saccharides (e.g. lactose) into absorbable short chain fatty acids and *gases*

b) convert indigestible cellulose substances into absorbable short chain fatty acids and *gases*

II) ↑ Immune defense - Normal colonic flora also keeps pathogens at bay by a variety of mechanisms

III) synthesis of Vit. K

3) Functions of large intestine-

- reservoir of chyme
- absorption of water, electrolytes

8 - 9 lit. in small intestine (ingestion + digestion + secretion)

↓

1 - 1.5 lit. cross iliocaecal valve to large intestine (water absorbed by osmotic gradient)

↓

200 ml in large intestine

↓

100 ml excreted in faeces

4) Composition of faeces- 60-80 gm/day normally

- water (around 50 gm)
- bacteria- (gives typical odor)
- unabsorbed food- cellulose, lipids
- intestinal cells

- Factors responsible -
  - Motility
  - Pathogens
  - Neurohumoral mechanisms
  - Drugs

- *laxatives, cathartics, purgatives, aperients,* and *evacuants* - often used interchangeably

- *Laxation* - evacuation of **formed** fecal material from the rectum
- *Catharsis- evacuation of **unformed**, usually watery fecal material **from the entire colon***

- Laxative action- may be due to

    1) ↑ retention of intraluminal fluid by hydrophilic or osmotic mechanisms

    2) ↓ absorption of fluid by affecting water & electrolyte transport

    3) ↑ motility by ↑ propulsive movements & ↓ mixing movements

दीपन - पाचन

	दीपन	पाचन

ग्राही - स्तंभन

	ग्राही	स्तंभन
व्याधी	आमज & वातज कफज ग्रहणी	निराम & पित्तज ग्रहणी